

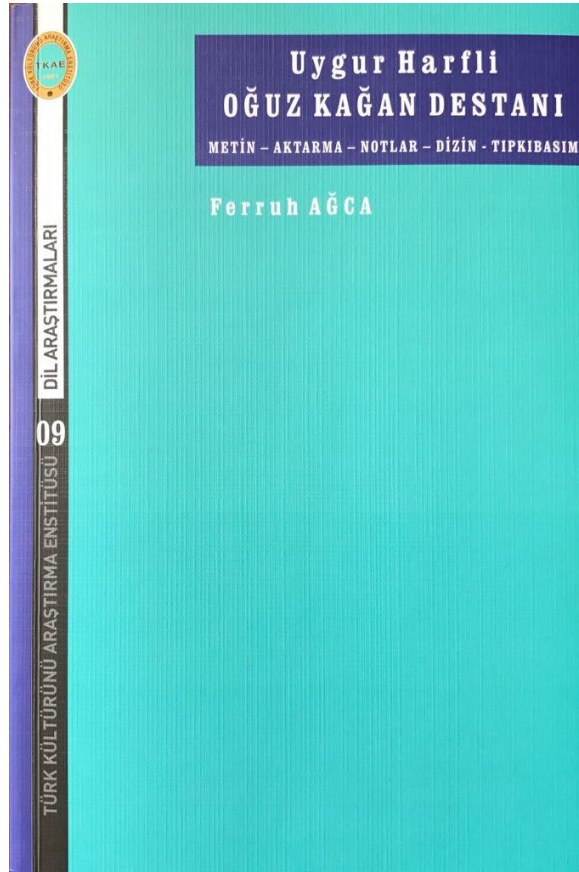
PROF. DR. FERRUH AĞCA'NIN UYGUR HARFLİ OĞUZ KAĞAN DESTANI ADLI ESERİ ÜZERİNE

Buket Nur KIRMIZIGÜL*

Geliş Tarihi: Mayıs, 2017

Kabul Tarihi: Haziran, 2017

Eski Türkçe özellikle de Eski Uygur Türkçesi üzerine araştırmaları bulunan Prof. Dr. Ferruh Ağca'nın son çalışması Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur harfli nüshası üzerinedir. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından yayımlanan bu eser; bir yandan söz konusu nüshanın Türk dili tarihi içindeki yeri, diğer yandan Ağca'nın bu nüsha üzerine yaptığı titiz okuma, anlamlandırma ve inceleme sebebiyle Türkoloji için kıymetli çalışmalardan biri olmuştur.

Öncelikle Oğuzmane nüshaları içerisinde, Uygur harfli bu metnin İslâmiyet'ten önceki döneme ait ve orijinal forma en yakın, en eskicil nüsha olduğu düşünülmektedir (s. 5). Bu nedenle Uygur harfli metin, Türk dili tarihi içinde Eski Türkçe dönemine belki daha da öncesine

* Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, buketkirmizigul@gmail.com.

ait biçimlerin yanında, istinsah edildiği dönem ve bölgedeki diyalektikal unsurlara dair içerdiği ipuçlarıyla önemli bir dillik malzeme sunmaktadır. Bu sebeple eldeki çalışmanın en hacimli bölümünü “Notlar” kısmı oluşturmuş ve Ağca tarafından bu dil malzemesi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Bu önemli dil malzemesinin değerlendirilmesine dair örneklerle geçmeden önce çalışmanın seyrine değinmek yerinde olacaktır. Eser; “Giriş”, “Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanının Yazım ve Dillik Özellikleri”, “Metin”, “Aktarma”, “Notlar”, “Dizin”, “Kısaltma ve Kaynaklar” ve “Tıpkıbasım” olmak üzere sekiz ana başlıktan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Oğuz adı, Oğuz Kağan Destanı, destanın diğer nüshaları hakkında kısaca bilgi verilmiş ve Uygur harfli nüsha üzerine yapılan önceki çalışmalar değerlendirilmiş, bu nüshanın şekil ve muhteva özellikleri hakkında bilgi verildikten sonra çalışmada izlenen yol ve yöntemler açıklanmıştır. Bu bölümün sonunda eldeki nüshanın yazımına göre hazırlanmış Uygur harflerini ve transkripsiyon ve transliterasyonda kullanılan karşılıklarını gösteren bir tablo da yer almaktadır. Uygur harfli nüsha üzerine yapılan çalışmalar değerlendirilirken sadece destanı okuma ve anlamlandırmaya yönelik dil çalışmaları ile sınırlandırma yapılmış; destan üzerine kültür tarihi, edebiyat, folklor ve destancılık geleneği açısından yapılan incelemelere çalışmanın formatı gereği yer verilmediği de belirtilmiştir (s. 10). Söz konusu metin, ilk olarak W. Radloff (1890, 1891, 1893) tarafından yayımlanmıştır. Daha sonra ise sırasıyla R. Nur (1928), P. Pelliot (1930), W. Bang ve R. R. Arat (1932, 1936), A. M. Şçerbak (1959), G. Shimin ve T. Eyup (1980) ve M. Ölmez (2009) gibi her biri alana önemli katkılarda bulunmuş Türkologlar da bu metin üzerine çalışmışlardır.

Giriş bölümünden sonra destanın yazım ve dillik özelliklerinin işlendiği kısımda önce yazım üzerinde durulmuş, burada ünlülerin ve ünsüzlerin yazımı ayrı ayrı ele alınmıştır. Yazım özelliklerinden sonra dil özellikleri fonolojik, morfolojik ve söz varlığı açısından incelenmiş, bu özellikler verilirken tarihî ve çağdaş Türk dilleriyle olan ilişkisine de değinilmiştir. Bu bölümün ardından Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nın yazıldığı tarih ve çevre tespit edilmeye çalışılmış, bunu yaparken de bir önceki bölümde verilen dil özelliklerinden faydalanılmıştır. Ağca, burada metni daha önce çalışan araştırmacıların metnin yazılış yeri ve tarihi üzerine tahminlerini verdikten sonra, belirlediği 26 kriter çerçevesinde metnin ait olabileceği dönemi belirlemiştir. Buna göre metin Eski Türkçeye dair dil özellikleri barındırmakla birlikte ağırlıklı olarak Harezmi-Altın Ordu ve Çağatay Türkçeleri ile benzerlik göstermekte ve özellikle Çağatay sahasına yaklaşmaktadır. Örneğin 3. şahıs iyelik ekli isimlerin üzerine hâl eki aldıkları durumlarda beliren zamir /n/ sinin kullanılmaması, *öy* sözcüğünün, yön ifade eden *sarı* sözcüğünün ve Moğolcadan alıntı sözcüklerin yoğun olarak bulunması metni Çağatay

Türkçesine daha çok yaklaştırmaktadır. Bunun yanında nüshada Oğuz ve Kıpçak diyalektlerinin özellikleri de görülür. Bütün bu değerlendirmeler sonucunda Ağca özetle şu tespiti yapar: “Uygur harfli OKD’nin 14. yüzyılın sonları ile 15. yüzyılın başlarında Moğolların hâkim olduğu Çağatay dil alanında, Oğuz ve Kıpçak ağızlarının da karışımıyla yazıldığını ifade etmek mümkündür” (s. 61).

Çalışmanın *Metin* bölümü eserin transkripsiyon ve transliterasyon işaretleriyle okunmasını içermektedir. Nüshadaki her bir varak ve satır numarası burada belirtilmekte ve her satırda ilk önce transkripsiyonu hemen altında ise transliterasyonu yer almaktadır. Transkripsiyonda genel okuyucu da düşünülerek çok sade bir sistem tercih edilmiş, yalnızca damaksıl /n/ sesinin /ŋ/ şeklinde gösterildiği belirtilmiştir. Yazmada okunamayan veya okunuşu belirsiz olan yerler transkripsiyonda bağlama uygun bir şekilde tamamlanırken, transliterasyonda gösterilmemiştir. Yıprandığı için okunamayan ibareler transliterasyonda /// şeklinde gösterilmiş, transkripsiyonda ise bunlar için herhangi bir öneride bulunulmuşsa köşeli parantez [] içinde yazıldığı ifade edilmiştir. İmlâ gereği yazılmayan sesler ise parantez () içinde verilmiştir. Müstensih tarafından unutulduğu, eksik yazıldığı tahmin edilen ses veya biçimler de metinde köşeli parantez içinde [] gösterilmektedir. Ayrıca metinde ayrı yazılan ekler transkripsiyon sırasında da çizgi işareti (-) ile kelime tabanından ayrılmıştır. Eski Uygur yazısına vâkıf olan Ağca, nemden dolayı oldukça yıpranan bu nüshayı büyük ölçüde okuyup eksik kısımları tamamlamayı başarmıştır. Bu çalışmada önceki neşirlerde yapılan okumalardan farklılaşan birçok ibare yer almakta ve “Notlar” kısmında neden böyle bir okumanın tercih edildiği imlâ, gramer ve bağlam dikkate alınarak açıklanmaktadır. Metin kısmından sonra gelen “Aktarma” bölümünde eserin Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Bu çeviride büyük ölçüde metne birebir bağlı kalınmakla birlikte yer yer genel okuyucunun destanı daha iyi anlaması için bazı değişiklikler de yapılmıştır.

Metnin çevirisini takiben kitabın en hacimli ve en kıymetli bölümlerinden biri olan “Notlar” kısmı gelmektedir. Burada farklı okuma önerisi sunulan veya okunuşu ve anlamlandırılışı izaha muhtaç şekiller ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Sorunlu kelimeler tarihî ve modern Türk dillerinden tanıklarla kıyaslanmakta ve çözülmeye çalışılmaktadır. Hemen her maddede önceki yayımlarda yapılan açıklama ve önerilere de yer verilerek bu görüşler de değerlendirilmektedir. Burada söz konusu izahlardan önemli birkaç örnek vermek faydalı olacaktır. Örneğin metinde geçen “biz-niŋ kut-(ı)bız sen-niŋ kut-uŋ bolmuş biz-niŋ urug-(ı)bız sen-niŋ ıgaç-(u)ŋ-nuŋ urug-ı bolmuş bolup turur” ifadesinde çokluk 1. şahıs ekinin /b/’li şeklinin görülmesi ilginç bir durum arz eder. Ağca erken tarihli yazıtlarda dahi ±mXz şeklinde olan bu biçimin tarihî Türk yazı dillerinde tanıklanmadığını belirttikten sonra söz konusu /b/’li

şekillerin destanın büyük ihtimalle manzum kısımlarında geçtiğine dikkat çekmektedir (s. 39). Katmanlardan oluşan bu destanda manzum kısımların daha eski bir katmandan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle manzum kısımlarda eskicil dil unsurlarına rastlanması mümkündür. Bu açıdan bakılırsa destanda belki ilk Türkçe yazıtlardan daha da eski dönemlere ait katmanların yer aldığı söylenebilir. Bunun yanında Ağca, bu biçimin Oğuz ağzından kaynaklı diyalektikal bir unsur olabileceği ihtimaline de yer vermektedir (s. 39, 213).

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda söz edilmesi gereken en önemli özelliklerden birisi de içinde barındırdığı manzum kısımlardır. Ağca da yeri geldikçe bu manzum parçalara dikkat çekmiş, transkripsiyon sırasında manzum bölümlerde dizelerin bittiği yerleri belirtmek için bir virgülle ayırmıştır. Ayrıca Ağca bazı eksik yazımların bu bölümlerde ölçüyü sağlamak sebebiyle oluştuğunu da belirtmiştir. Bu ölçü ve uyaklarla manzum olarak ifade edilmiş bölümlerden bazıları şu şekildedir:

*carlıg birdi takı tedı kim
men sin-ler-ge boldum kagan;
alalıñ ya takı kalkan;
tamga biz-ge bolsun buyan;
kök böri bolsun-gıl uran;
temür cıda-lar bol orman;
av yirde yörüsün kulan;
takı taluy takı müren;
kün tug bol-gıl kök korıkan,
tep tedı. (s.73-74)*

*çerig-ler-niñ ara-lar-ı-da
köp telim boldı uruşgu.
il künler-niñ köñül-ler-i-de
köp telim boldı kaygu. (s.80)*

*aytdı kim
ay sen munda beg-ler-ge bolgıl başlık
ma m(e)ñlep saña at bolsun Kagar-luk
tep tedı (s.90)*

*aytdı kim
kaña {kaña} birle ölüg-ni tirig y(ö)rügür-sün,
Kañalug s(a)ña at bolguluk, kaña belgür-sün
tep tedı (s. 94)*

takı tedi kim

*[ay og]ul-lar köp m(e)n aşdum,
 uruşgu-lar köp men kördüm,
 cıda bile köp ok atdum,
 aygır b(i)rlle köp yörüdüm,
 duşman-lar-nı ıgla-gurdum,
 dost-lar-umnı m(e)n külgürdüm,
 kök teñri-ge men ötedim,
 sen-ler-ge bire men yurdu[m*

tep tedi] (s. 104)

Metinde bu tarz şiir ifadeleri azımsanmayacak derecededir ve görüldüğü üzere daha çok konuşma kısımları manzum şekilde verilmiştir. Kahramanların konuşacağı sırada nesirden şiire geçme özelliği Dede Kokut Hikâyeleri ile halk hikâyelerinden de aşına olduğumuz bir durumdur ve aynı geleneğin bu destanda da yer aldığını görmekteyiz. Destandaki manzum kısımlar daha önce de ifade edildiği gibi eskicil biçimleri barındırması bakımından da ayrıca önemlidir.

Kitapta açıklama getirilen ve yeniden anlamlandırılan önemli sözcüklerden biri de *buçur-* fiilidir. Bu fiil, Bang-Arat neşrinde aynı şekilde okunmuş ve /-y-/ > /-ç-/ değişimi çerçevesinde *buyur-* fiilinden geliştiği şeklinde izah edilmiştir. Ağca ise, /-y-/ > /-ç-/ değişiminin söz içinde gerçekleşmeyeceğini, bu metinde ancak söz başında /y-/ > /c-/ değişiminin olabileceğini belirtmekte ve kelimenin “kesmek, biçmek” anlamındaki *bıçur-* fiilinden gelişmiş olabileceğini düşünmektedir:

O hâlde OKD’ndaki *buçur-* fiilinin *buyur-*’tan gelmediği, başka bir fiil olduğu düşünülebilir. Bu çerçevede tarihsel Türk dilinin çeşitli alanlarında tanıklanan *bıçur-* fiilinin, fonolojik ve semantik değişimle *buçur-* olarak kullanıldığı düşünülebilir. Zira Eski Türk dilindeki *bıç-* “kesmek, biçmek” fiilinin metaforlaşarak “nasip etmek, bahşetmek” anlamına eriştiğini DLT’deki *bıçığ* “anlaşma, sözleşme” (10/6) tanığı vasıtasıyla ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda metindeki sözcüğü, *bıçur-* (< bıç-ur) “nasip etmek, ihsanda bulunmak” olarak tasarlamak, ünlü benzeşmesiyle *buçur-* şekline değiştiğini söylemek mümkündür. (s. 214)

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı ayrıca tarihî Türk yazı dillerinde başka hiçbir yerde tanıklanmayan biçim, kelime ve deyimleri de ihtiva etmesi bakımından değerli bir metindir. Ağca, yeri geldikçe “Notlar” kısmında bunlara işaret etmektedir. Örneğin; *±bXz, töl bogaz bol-*, *sütten kumuz bol-*, *uran, meñle-*, *birle-* bunlardan bazılarıdır.

Eserde Türk dili tarihi için önem arz eden bu örnekler gibi daha pek çok biçim yer almaktadır ve bunlar “Notlar” bölümünde titizlikle değerlendirilmiştir. Çalışmanın “Notlar” kısmından sonra “Dizin” ve “Kısaltma ve Kaynaklar” bölümleri gelmektedir. Dizinde kelimelerin anlamlarıyla birlikte madde başlarının altında o kelimenin çekimli biçimleri de verilmiş ve farklı yazım özellikleri gösteren kelimelerin her biri ayrı maddeler hâlinde verilerek birbirlerine gönderme yapılmıştır.

Eserin son bölümünde metnin renkli tıpkıbasımı yer almaktadır. Bu tıpkıbasıma bakıldığı zaman metnin nemden dolayı çok fazla tahrip olduğu, birçok yerde yazıların silindiği ve böyle bir metni çalışmanın gerçekten zahmetli ve uzmanlık gerektiren bir iş olduğu görülecektir. Bütün bu zorluklara rağmen bu çalışmayı en güzel şekilde tamamlayan ve Türkoloji dünyasına kazandıran Prof. Dr. Ferruh Ağca’yı kutlamakta ve bundan sonraki çalışmalarını da heyecanla beklemekteyiz.